

Jan Bouzek

JAK SE DOMLUVIT S JINÝMI?

Úvod do mezikulturní komunikace

TRITON

TRITON
Praha / Kroměříž

Jan Bouzek

JAK SE DOMLUVIT S JINÝMI?

Úvod do mezikulturní komunikace

Jan Bouzek

JAK SE DOMLUVIT S JINÝMI?

Úvod do mezikulturní komunikace

T R I T O N

autor:

Prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc.

recenzoval:

Prof. PhDr. Josef Kandert, CSc.

Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd

Konečná verze této publikace vznikla v rámci řešení výzkumného záměru Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy „Antropologie komunikace a lidské adaptace“ (MSM 0021620843).

© Jan Bouzek, 2008

© TRITON, 2008

Cover © Dagmar Krásná

© Vydalo Nakladatelství TRITON

Vykáňská 5, 100 00 Praha 10

www.triton-books.cz

ISBN 978-80-7387-043-0

Obsah

Úvod	9
Členění a účel	12
A. Obecné zásady komunikace v cizině	15
1. Otázka české identity: jací jsme	18
B. Komunikace v oblasti euroamerické civilizace ..	34
2. Romové a další minority u nás, rozdíly mezi námi.	34
3. Střední Evropa – Slováci, Poláci, Maďaři	41
4. Německo a jeho různé části, Rakousko	47
5. Švýcarsko se svými čtyřmi jazykovými skupinami	55
6. Skandinávie a baltské země.	56
7. Nizozemsko a Belgie, Lucembursko	64
8. Francie.	68
9. Britské ostrovy	70
10. Španělsko a Portugalsko, Itálie	74
11. Balkánské země	77
12. Rusko, Ukrajina, Bělorusko; další země bývalého SSSR a Mongolsko.	89
13. Turecko a Kypr	101
14. USA a Kanada	102
15. Latinská Amerika	114
16. Austrálie a Nový Zéland	119
17. Evropské jazyky, odlišnost jejich přístupu ke skutečnosti, obecný kulturní kontext	121

C. Mezikulturní komunikace mimo euroamerický svět	127
18. Arabský svět – úvod	127
19. Arabské země	130
20. Ostatní islámské země Předního východu; Izrael	135
21. Země jihovýchodní Asie	142
22. Čína	151
23. Japonsko	153
24. Tichomoří	154
25. Afrika	155
26. Tzv. přírodní národy	158
27. Mezikulturní kontakty se vzdálenějšími oblastmi, otázky vzájemného porozumění a perspektivy	160
28. Závěr: Jak vybudovat novou globální kulturu, přiměřenou naší době?	166
 Na co si při úsilí o dorozumění ve světě musíme dát obzvlášť pozor?	 170
 Bibliografie	 173

Úvod

Základem této knížky se stala příručka k semináři, který byl organizován z podnětu a s podporou Vzdělávací nadace Jana Husa v Brně. Text i seminář vycházely především z osobních zkušeností autora, který pracoval jako archeolog, antropolog a vysokoškolský učitel v mnoha zemích světa, včetně bývalých zemí sovětského bloku, na Blízkém i Dálném východě, v USA, Austrálii a v různých evropských zemích. I když v současné době existuje mnoho teoretických přístupů, patrných například z diskusí probíhajících v *Current Anthropology* nebo v novém časopise *Ethnicities*, či v rozvoji francouzského strukturalismu (zejména Lévi-Strauss a jeho žáci), a bude k nim také přihlédnuto, jádrem by měly být otázky praktického chování odehrávajícího se v interkulturních kontaktech v různých částech světa, a zejména v kontaktech s mimoevropskými společnostmi (jeho úspěšnost je koneckonců i podmínkou efektivity jakéhokoli antropologického výzkumu v kterékoli části světa). Pozornost bude věnována problémům skupinové identity a sebeidentity a jejich konfrontaci. Práce se snaží postihovat i specifické problémy, které vyvstávají, když se pokoušíme vstupovat do jiných společenství a prostředí tak, abychom v nich byli akceptováni a abychom v nich byli správně pochopeni.

Obecný úvod by měl uvést základní zásady jednání. Každý cizinec v cizím prostředí zůstává cizincem, ale svým přístupem a chováním může učinit velmi mnoho pro to, aby byl v novém prostředí akceptován. Většina

lidí ve všech zemích se chová k cizincům podle toho, jak k nim oni sami přistupují. Všechny přístupy zatížené komplexy inferiority či superiority či předem nepřátelské, ovlivněné předsudky, jsou škodlivé a ztěžují přijetí v nové společnosti. Je nutno být připraven k dialogu i s lidmi vyšlými z velmi odlišného kulturního prostředí. Náš vlastní pohled na skutečnost je vymezen už naším věkem, národností, kulturním prostředím, pohlavím, společenským postavením atd.; s některými aspekty reality se můžeme seznámit pouze prostřednictvím druhých; i více poznat o sobě samém lze jen zrcadlením sebe sama v druhých.

Vnímání světa není jednotné ve všech případech a všude. Ne všichni se pohybují ve stejném prostoru paradigmat, tzv. moderní vědecké myšlení není sdíleno velkou částí světa, která spíše ve smyslu Augusta Comta vnímá svět filosofickým či ještě předfilosofickým způsobem. Filosofický způsob myšlení chápe svět jako danost, kterou sice nelze jen tak měnit, ale přesto je rozumem vysvětlitelná. Taková byla řecká filosofie a na ni navazující myšlení až do středověku, teprve moderní věda otevřela možnost manipulace přírodních sil v oblasti, kde to bylo dříve považováno za nelegitimní, přičemž podnes se tato oblast lidského zasahování stále rozšiřuje. Předfilosofické myšlení je založeno především na tradici osvědčené zkušenosti, dává přednost pokračování v tom, co bylo jednou ustaveno; také islámské fundamentalistické myšlení je zčásti ještě předfilosofického charakteru. Myšlení srdcem je pro velkou část světa významnější než tzv. myšlení intelektuální; které ovšem není ani v euroamerické civilizaci jedinou formou myšlení. Naučit se myšlení srdcem není na škodu ani pro nás.

Porozumění jiným přístupům ke světu a respekt k nim jsou předpoklady spolupráce po celém světě, lidské bytosti nemají ve svých jednotlivých představitelích nikdy pravdu celou, reprezentují vždy jenom její část. Nepřehánějme to však ani s *newspeak* a s „*correct language*“, která zamlžuje skutečnosti, ani to by se nám nakonec nevyplatilo. Zdvořilost v žádném případě neznamená, že nebudeme schopni odpovědět na otázky a formulovat pro sebe vlastní závěry.

Členění a účel

Úvodní část této publikace se zabývá obecnými pravidly a potřebami sebereflexe zejména nás Čechů, což je potřebné jako východisko k dalším kapitolám. Další informace skicují základní charakteristiky příslušných oblastí a zemí, ze kterých vycházejí hlavní specifiky chování, vyjadřování, nonverbální komunikace atd. Hlavními probíranými otázkami jsou zejména: hodnotové stupnice, vzorce chování, pozdravy a seznamování, způsoby jednání (včetně obchodních zvyklostí), formulace otázek a odpovědí, místní zvyky, kuchyně, nápoje, nonverbální komunikace vyjadřovaná v oděvu, gestech, výrazu tváře, mimice, případně líčení, pravidla fyzického kontaktu, vyjadřování nálady a míra přípustnosti takového vyjadřování (respektování intimity, uzavřenost či otevřenost myšlenková i citová), schopnost sdělování osobního naladění (optimismus, pesimismus atd.). Všechny tyto aspekty mají často různý význam i ve společnostech, které jsou si na první pohled blízké. Také rozdíly v chování měnící se v závislosti na věku, sociálním postavení, pohlaví apod. jsou různé v různých společnostech – a podmínkou úspěchu v nich je vstoupit do správné role bez zbytečného klopýtání. Přitom je ovšem důležité si uvědomit také to, že určitá příprava na mezikulturní komunikaci může ulehčit nalezení správné vlastní cesty ve všech společnostech, do kterých dnes přicházíme, ale schopnost rozvinout vlastní vcítění se do druhých, empatie, je na tomto poli nezbytnou podmínkou úspěchu.

Většina dnes vydávaných příruček o interkulturní komunikaci sleduje jeden úzký cíl: je spojena s politologií a s *business studies*. V hledáčku této knížky však není úzký obchodní cíl, i když i znalosti vedoucí k úspěchu na tomto poli jsou jistě důležité, ale především podstatnější otázka: dosažení porozumění s jinými. Pro některé z „jiných“ jsme jen chudí příbuzní, které je zapotřebí poučovat a vychovávat. Tak se na nás dívají mnozí ze Západu. Na Východě jsou hloupí, myslí si například podle průzkumů většina Němců. Adam Michnik na slavnostním kolokviu pořádaném k desátému výročí působení CEFRECu (Centre Français de Recherche en Sciences Sociales) nadhodil, že až dosud byly diskuse mezi námi a příslušníky západních společností vedeny převážně jako rozhovory mezi ichtyology a rybami, což sice může být užitečné, ale že osobně se domnívá, že bychom mohli být po deseti letech už považováni také za ichtyology. Nikdo na to napřed nereagoval, až později jeden Francouz při recepci poznamenal: „*Ce dépend de vous, Mesdames et Messieurs!*“ („To záleží na vás!“)

Abychom byli přijímáni jako rovnocenní, musíme se ve světě vyznat, chovat se přiměřeně, slušně a srozumitelně, a to jak na úrovni verbální, tak i nonverbální komunikace. Současně potřebujeme otevřenost mysli, vstřícnost a empatii. Jde o to, abychom dokázali chápat druhé, poznat a respektovat jejich stanoviska, která jsou často odlišná, a to i tehdy, když nám to na první pohled nepřijde zřejmé. Pro mnohé zase budeme bohatí bílí, potomci kolonizátorů, odpovědní za současnou bídu ve většině dnešního světa. Tak se na nás budou dívat nejenom v Africe, jihovýchodní Asii a v Latinské Americe, ale mnohde i v zemích bývalého Sovětského

svazu; přispěli jsme podle jejich názoru k jejich ekonomické katastrofě, proti které byl hospodářsky komunismus – podle názoru mnohých – ještě skoro zlatým věkem. (V jistém smyslu tomu bylo opravdu tak: bylo levněji, všichni se najedli a měli kde bydlet.) Budeme se muset snažit pochopit mnohé z jiných přístupů ke skutečnosti – a konfrontací s nimi i o sobě samých. Nedo-
zvíme se ale mnoho, budeme-li je považovat za objekty studia: jedině v dialogu je možná diskuse a vzájemné poznávání.

Knížka usiluje o rozprostření široké platformy pro diskuse o různých způsobech pohledu a různých výzvách, které nám dnes rozšířená interkulturní komunikace přináší. Je to zvláště důležité v dnešním globalizovaném světě, ve kterém jsme si sice prostřednictvím expandujících komunikačních technologií stále blíže, ale kde není dosavadní jednostranná (také se říká „elitářská“) ekonomická globalizace vyvážena podobným systémem politicko-soudním a kulturním.

A.

Obecné zásady komunikace v cizině

Nečekej nikdy jen běžnou standardní reakci. V každé situaci může dojít k překvapení.

Užívej jak rozum, tak srdce (instinkt) v každé situaci, do které se dostaneš – jenom současné užití obojího, za jejich vzájemné kontroly, ti umožní nalézt způsob, jak se přirozeně a bez násilí chovat a reagovat.

Nikdy si nepřipouštěj pocity pýchy či nadřazenosti. Každý národ má své pozitivní i negativní vlastnosti, které jsou součástí jeho specifické identity.

Uč se respektovat jinou stupnici hodnot, než je tvoje vlastní.

Všechny národy a národnostní skupiny mají své větší či menší komplexy. Snaž se, aby ses jich nedotkl a jiné nezraňoval.

Nauč se vedle slovního vyjádření také nonverbální komunikaci, jíž můžeš vhodně uplatnit v daném prostředí. Pokus se kontrolovat, jak vypadáš, jaká jsou tvoje gesta, posunky a pohledy.

Snaž se, aby tvé nonverbální projevy byly jasně srozumitelné, a snaž se také porozumět nonverbálním signálům lidí, se kterými se setkáš. Často jsou důležitější než slova.

Oblékej se tak, jak je od tebe očekáváno – podle okolností, místních zvyklostí, věku, pohlaví a v závislosti na roli, kterou chceš zastávat.

Totéž se týká tvého líčení, účesu a dalších stránek sebestylizace. Přizpůsob se prostředí, ale zůstaň sám sebou – nesnaž se v žádném případě hrát roli, která ti nepadne a nepřísluší.

Chovej se k lidem při setkáních a pozdravech tak, jak se oni chovají k tobě. Chování v rámci tělesného kontaktu, podávání rukou, líbání, objímání apod., má mnoho různých podob v různých částech světa – a má také různý význam.

Nezapomeň, že význam slov je v každém jazyce trochu jiný; slovníky mohou uvést jen několik základních; význam slov se nadto mění v závislosti na situaci, ve které jsou proslovena.

Chovej se tak, jak to od tebe ostatní očekávají vzhledem k tvému věku, majetku, společenskému postavení a pohlaví. Musíš vzít na sebe takovou roli, která je v dané společnosti přijatelná.

Uvědom si, že budeš posuzován podle kategorií, které zastává tvůj partner v dialogu. V závislosti na tom musíš také uhladit své chování. Můžeš při tom samozřejmě využít své dřívější osobní zkušenosti, ale zároveň musíš přijít i předem připraven, abys zvládl případná překvapení.

U stolu sleduj, jak jedí a pijí ostatní, a přizpůsob se jejich chování.

Nebud' ve svém jednání či verbálním projevu ofenzivní, raději napřed pozoruj, jak se chovají jiní, a pak se tomu přizpůsob.

Vždy dej najevo, že jsi opravdovou lidskou bytostí; všechno neupřímné, falešné chování a jednání je po celém světě u cizinců vnímáno zvláště rušivě.

Snaž se chovat podobným způsobem, jako se chovají místní lidé, abys pro ně byl srozumitelný ty sám a aby také tvé jednání bylo pro ně pochopitelné. Ale nesnaž se imitovat či za každou cenu napodobovat místní lidi – byl bys jen směšný.

Nehraj si na to, že jsi místním člověkem, pokud to nezvládneš na sto procent. Skoro všude zůstaneš i po dlouhé době cizincem a nikdo nemůže překročit svůj stín.

Většina lidí na tebe bude reagovat stejným či podobným způsobem, jakým k nim přistupuješ ty. Je jen velmi málo andělsky hodných lidí a velmi málo opravdových zločinců. Osmdesát procent lidí se k tobě bude chovat tak, jak se ty budeš chovat k nim, a podle toho, co k nim cítíš. Skoro každý pozná, co k němu cítíš, i když mu to neřekneš přímo.

Snaž se vždy formulovat své názory tak, aby nebyly agresivní a aby je ostatní mohli přijmout či respektovat.

Neotvírej své srdce, pokud si nejsi jist, že ten druhý vyjde tvému chování vstříc se stejnými pocity. Jinak budeš často zraňován.

Češi jsou přese všechno přece jen Slované; oproti lidem ze Západu jsou citovější. V západních zemích bývají často i velmi srdečná slova spíše zdvořilými frázemi, naopak na východ od nás bys lidi mohl urazit chladným chováním.

Buď si vždy vědom základní skutečnosti: jako cizinec nebudeš nikdy moci vnímat vše, jen výsek skutečnosti, ostatní věci se musíš naučit vidět skrze druhého či druhé.

Všechna uvedená pravidla jsou je přibližná a musí být přizpůsobena konkrétním okolnostem.

Všechny následující poznámky o jednotlivých zemích a částech světa jsou obecného rázu, vždy najdeš mnoho výjimek.

V dnešním globalizovaném světě už nenajdeš země, ve kterých by žili pouze lidé tam narození, s tam narozenými rodiči. Integrovaní společnosti jsou dnes spíše konglomerátem různých tradic. Již proto potkáš mnohé neočekávané kdekoli.

V kapitolkách věnovaných jednotlivým zemím jsou přesto v obecných úvodech podle možností vždy zmínovány základní stupnice preferovaných hodnot, způsoby jednání, společenské zvyklosti, pravidla tělesného kontaktu apod.

Všechny tyto jevy mají v různých společenstvích různý význam. Také rozdíly ve věku, pohlaví a sociálním postavení mívají zásadní význam pro vhodný způsob komunikace v daném prostředí – a je zapotřebí naučit se to vhodným způsobem respektovat.

1. Otázka české identity: jací jsme

České země leží ve středu Evropy. Na renesančních mapách, kde Evropa bývá zobrazena jako dáma, bývají Čechy (někdy s Moravou) situovány na místě solárního plexu či na místě srdce (obr. 5). Jsou-li zobrazeny obě země, pak zpravidla představují obě srdeční komory. V každém případě chápali tehdy symbolizující kartografové české země jako evropský střed, jehož úkolem bylo vyrovnávat síly přicházející z různých stran. Solar plexus je středem mezi horním a dolním člověkem, srdce je sídlem citů, harmonizuje krevní oběh, dává mu duk-

tus, rytmus, přijímá do sebe a zase vrací krev do oběhu celého těla. České země leží daleko od všech moří, nemají k nim přístup, a už tím tvoří typickou uzavřenou oblast. Jednou jsem v Anglii musel jedné paní odpovědět na otázku, při kterém moři leží Čechy s Moravou: „Neleží při žádném moři.“ „To jste tedy opravdu chudáci,“ pravila mi na to ta paní. Snad i proto máme méně smyslu pro *grandeur* než jiné národy.

Poloha českých zemí ve středu Evropy, v mírném podnebním pásmu, je ještě podtržena několika dalšími rysy této oblasti. Klimatologicky leží Čechy a větší část Moravy na rozhraní atlantské a kontinentální klimatické zóny. Kontinentální klima se tu proto často střídá s atlantským, a tak zde rostou jen takové rostliny, které dokáží odolat změnám, přizpůsobit se obojímu druhu počasí.

Čechy jsou uzavřeny horami téměř ze všech stran – jako skoro žádná jiná z větších evropských zemí. Někteří vědci dnes soudí, že je to jakýsi meteorický kráter, ale pravděpodobnější je, že se zde spojilo působení několika horotvorných procesů, přičemž některé z nich patří k velmi starým. Šumava je starším pohořím než Jizerské hory a Krkonoše, Krušné hory orograficky patří také k relativně starým horstvům. České hory nejsou nikde tak strmé jako například Alpy, spíše jsou ohlazeny a zvedají se méně prudce, harmoničtěji než hory jinde, snad s výjimkou zlomu Krušných hor na severozápadě. V severní polovině Čech se podél Labe a dolních toků Vltavy, Ohře a Bělé rozkládají nížiny s úrodnými sprašovými hlínami, které byly středem prakticky kontinuálního pravěkého osídlení. Krajina je jen mírně zvlněna údolními potoky a menších řek; výjimku tvoří pouze sopky Českého středohoří. Většinu jižních Čech zabírá

pahorkatina, a zemědělské osídlení tam proto bývalo zpravidla méně intenzivní; klima je tu většinou drsnější a půdy méně úrodné. Podhorské oblasti a Českomoravská vysočina byly soustavně osídlovány až ve středověku, i když už mezolitičtí lovci a sběrači využívali celého území České republiky. Morava je horami uzavřena na severu, s průchodem Moravskou branou, a na jihu bývala ohraničena močály táhnoucími se podél Dyje a Moravy; tam byla také budována hlavní velkomoravská hradě, dobře tehdy hajitelná. Je u nás mnoho pestrosti v malém; jak říká filosof Zdeněk Neubauer: „Čechy jsou jako země hobbitů.“

Geografická uzavřenost českých zemí nebyla nepřekonatelnou překážkou pro armády, ale v pásu horských hvozdu bývalo nebezpečno – i drobné skupiny tam mohly snadno zabránit pronikání nepřítel. Přes naše hory se sice dalo přecházet lépe než přes Alpy, ale pohodlných komunikací spojujících Čechy se sousedními zeměmi nebylo mnoho. Nejméně problematické bývaly cesty na Moravu přes Českomoravskou vysočinu, především podle tras dnešních železničních tratí; proto také Čechy a Morava procházely už po většinu pravěku obdobným kulturním vývojem.

Vnější geografické popisy lze doplnit pozorováním duševních vlastností Čechů, jejich naturelu. Významný je rozdíl mezi krajinami rozkládajícími se na jih a na sever od severní hranice pěstování vína – na jihu jsou lidé bezprostřednější, na severu více od sebe uzavření. Podobně v Čechách jsou lidé zpravidla střízlivější, uzavřenější, na Moravě více dávají najevo své city. Folklor, lidové písně i postoje jsou v různých krajích často odlišné. Na Moravě jsou výraznými celky Slovácko, Valašsko, Lašsko, Haná,